

PETER FORSGREN

”BORT MED HUSMANSKOSTEN! SKALL BLI MITT VALSPRÅK”

Kvinnor, mat och makt i Elin Wägners
Norrtullsligan och *Pennskaftet*

För Elin Wägner var frågor om kvinnors makt och inflytande i samhället centrala genom hela författarskapet. Ett av de medel hon använde för att gestalta denna tematik i sina två första romaner *Norrtullsligan* (1908) och *Pennskaftet* (1910) var skildringar av mat och ätande. Främst gäller det i dessa texter kvinnors tillgång till och kontroll över mat, vilket i sin tur är relaterat till deras position i samhället. Syftet med denna artikel är att analysera hur temat kvinnor, mat och makt varierar i *Norrtullsligan* (1908) och *Pennskaftet* (1910).

Som Diana McGee betonat i *Writing the Meal* (2001) har skildringen av mat och måltider haft en särskild betydelse i romaner av kvinnliga författare i engelsk litteratur från 1900-talets början. Förutom att beskriva romankaraktärerna och deras miljöer liksom att kontextualisera dessa historiskt och socialt, har skildringarna av mat och måltider ofta varit ett medel att lyfta fram kvinnors specifika villkor, vare sig dessa varit ekonomiska, kulturella, politiska eller sociala. De har också använts till att diskutera kvinnors olika roller som exempelvis döttrar, mödrar och makar. Genom att gestalta kvinnors förhållande till mat, har kvinnliga författare ofta kunnat tematisera vilken makt kvinnor haft i dessa roller och vilka möjligheterna varit att påverka inte

bara sin egen situation i hemmet utan också i samhället i stort.¹ McGee understryker också att mat och måltider kan förstås som uttryck för olika kulturella och sociala koder. Valet av mat, tillagningen av den liksom själva måltiden är viktiga aspekter av kultur i bred mening och genom dessa definieras och regleras socialt umgänge och gemenskap. Mat och dryck medierar mellan olika sociala grupper och miljöer samtidigt som de markerar gränser mellan dem. De kan därför aldrig betraktas som fristående från de större kulturella och sociala samband de ingår i.² En annan forskare, Andrea Adolph, har även hon lyft fram hur gestaltningar av mat och måltider ofta är nära förbundna med en tematisering av kvinnors erfarenheter, även till själva konstruktionen av kvinnlighet liksom till frågan om kvinnors makt i samhället.³ Ofta sker detta i form av ett utforskande av de traditionella roller kvinnor tilldelats liksom av möjligheterna att överskrida dessa. Det är ett utforskande som då gärna utgår från mat och den kvinnliga kroppen. Som Adolph skriver: ”[...] eating signifies a body’s potential for conscious agency beyond a social network [...]”⁴ Samtliga de aspekter som McGee och Adolph tar upp tematiseras i de två romaner av Elin Wägner som här behandlas, men som analysen kommer att visa är matens tematik

utformad på mycket olika sätt i dessa. I dem kan man säga att Elin Wägner inte bara problematiserar kvinnans position i samhället utan att hon även prövar olika möjligheter att förbättra denna. Det är i detta sammanhang gestaltningen av kvinnors förhållande till mat blir en viktig del av den kvinnopolitiska tematiken.

Tematiseringen av mat börjar redan i inledningsscenen i *Norrtullsligan*. Här befinner sig berättaren Elisabeth på en spårvagn i Stockholm på väg till den lägenhet hon skall dela med en grupp kvinnliga kontorister, alla lika lågavlönade som hon själv. Själva spårvagnsresan kommenteras på ett sätt som genast definierar kvinnornas ekonomiska villkor:

Jag besegrade tanken på en droska och tog spårvagnen, lovande mig, att inte ens den skulle få förekomma för ofta, eftersom en biljett är lika med bröd för en hel dag, morgon- och kväll- och eftermiddagssmörgåsar, om man inte gör dem för stora eller får många.⁵

Knapphetens villkor understryks extra tydligt i de sista orden – ”om man inte gör dem för stora eller för många” – samtidigt som berättaren här anslår den muntert ironiska ton som återkommer på en rad ställen i texten och som blir ett av romanens medel att beskriva kvinnornas hårda livsvillkor. Beskrivningen av dessa utvecklas vidare då Elisabeth kommit fram till själva lägenheten:

Vi hyr två rum av en gammal fru [...] vi har del i hennes kök, och jag förmodar, att det är meningen att vi skall leva av bröd allena och skölja ner det med te och kaffe utan grädde. Middag äter de andra kvinnorna ute, när och var och om det bär sig. (*Norrtullsligan*, s. 22)

Att det rör sig om högst kvinnospecifika förhållanden poängteras genom att kvinnornas matvillkor jämförs med männens: ”Den stora skillnaden är den – att när en manlig kontorist

är trött av dagens arbete, går han ut och gör av med ett par sedlar på sina nöjen. En kvinnlig kontorist i samma predikament stannar hemma och tar ett asperinpulver.” (*Norrtullsligan*, s. 52) Ojämligheten mellan kvinnor och män, ekonomiskt och socialt, är något romanen gång på gång återkommer till.

Det finns en rad beskrivningar i *Norrtullsligan* av hur de kvinnliga kontoristernas löner endast tillåter en mycket mager mathållning, att det till och med ofta är svårt att få pengarna att räcka till även för något så enkelt som kaffe, bröd och smör i slutet av varje månad. En del av kvinnornas samtal går också ut på att finna medel för hur lönen skall kunna drygas ut för att kunna räcka till pengar för mat. Ett av romanens mest drastiska exempel på detta är skildringen av hur en av kvinnorna, Emmy, insjuknar på grund av överansträngning i arbetet i kombination med alltför klen kost. Även i detta sammanhang får skillnaderna mellan kvinnors och mäns villkor, som också är klassrelaterade, en ironisk belysning då en läkare menar att ”levnadslust” är ett villkor för att rätt smälta maten, helt omedveten om vad det är för kost som kvinnorna lever av. På detta förslag svarar honom Elisabeth: ”Å [...] för att smälta *vår* mat kan inte gå åt så värst mycket levnadslust.” (*Norrtullsligan*, s. 109) Maten och de villkor som den är uttryck för är något som dessa kvinnor har gemensamt, och runt maten uppstår det trots detta också stunder av gemenskap och glädje mellan dem, även ett slags stolthet över att i alla fall ha ett visst mått av självständighet:

I kväll, när jag kom hem, satt Eva på golvet med Fröding i handen och vaktade spritköket. Det skulle bli extra kaffe, och jag tror, att det var lite för min skull. Här är kommunismen genomförd i praktiken. Allt mitt är Ligans och tvärtom, och den som händelsevis är stadd vid kassa hjälper med glädje de andra, om de icke är det. Och det är de i allmänhet inte. Vi är fattiga men stolta. (*Norrtullsligan*, s. 40)

I scener som dessa finns ansatser till en kvinnlig samhällsutopi, men det är som Eva Heggstad visat samtidigt en utopi med starka begränsningar, i första hand knuten till det gemensamma hemmet medan samhället utanför är präglad av patriarkala makthierarkier och stora klasskillnader.⁶ Dessa präglar exempelvis de matserveringar kvinnorna är hänvisade till och skildringen av en av dessa rymmer närmast dystopiska framtidsutsikter för Elisabeth, vars kritiska distans understryks av djurmetaforiken:

Baby brukar komma till hushållsskolan samtidigt med mig, men idag uteblev hon, och jag måste äta ensam. Boskapen utfordras vid små bord, och det är så fullt, att det alltid står några hungriga djur och väntar på ens plats. Man ser ofta kottierier, men lika ofta enslingar, som jag, och alla sitter vi och försöker studera varandra, medan vi väntar på pepparrotsköttet. Det är unga och gamla, mest kvinnor och mest gamla. På mig verkar de som sorglustiga framtidsvyer, dessa typer för en löjlig ålderdom utan värdighet, lika frånstötande antingen den myser ur en urblekt och torftig förnöjsamhet, när kåldolmarna ställs fram, eller den knarrar småaktigt och gnatigt vid enahanda syn. När jag blir gammal och utan hem och barn att se om mig, skall jag koka mat i kakelugnen och gå ut i skymningen. (*Norrtullsligan*, s 39)

Romanens metod att framställa kvinnors samhällsvillkor inkluderar både genus och klass.⁷ Elisabeth besöker vid ett tillfälle sin rika farbrors hem vid Strandvägen. Hon får då veta att hennes kusin Görel ”använder lika mycket som hela min lön i månaden bara till parfym och handskar och choklad”, något hon kommenterar med orden: “[...] så är hon också tjock och parfymrad [...]” (*Norrtullsligan*, s. 27) Detta välmående borgarliv är dock inte något som lockar Elisabeth, som mot det ställer sin självständighet: ”När jag kom hem, var allt mörkt och tyst; vad jag njöt av att sätta nyckeln i eget

lås och känna mig hemma!” (*Norrtullsligan*, s. 27–28) Denna scen utmynnar också i en av de glada ”festmåltider” kvinnorna i kollektivet delar.

I *Norrtullsligan* beskrivs krogen som en specifikt manlig miljö och att gå dit ensam är något otänkbart för kvinnorna, främst av ekonomiska skäl. Då Elisabeth vid ett tillfälle trots allt ges möjlighet att äta där understryks de klass- och genusrelaterade skillnaderna särskilt tydligt. En kväll är hon på promenad genom centrala Stockholm och mellan Fredsgatan och Kungsgatan – en inte särskilt lång sträcka – hinner hon bli antastad av män hela sex gånger. Den sista av dessa män är hennes chef, som emellertid snabbt finner sig då han känner igen Elisabeth och bjuder henne på krogen, med hänvisning till att han känner sig nedstämd och i behov av sällskap och sympati. Skildringen av detta möte sker i en ironiskt ton som framhäver avståndet mellan dem:

Han drack rätt mycket, och under de timmar, som följde, fick jag en djup inblick i hans öde. Barometern stod på känslsamhet redan från början, och han talade mycket vackert om Tillvarons Gåta och Livets Korhet.

[...]

Jag var förfärligt förvånad över chefen; nog att jag sett många män i deras sentimentala stunder, då de är värre än någon av oss, men jag hade inte trott det om min häradshövding. Naturligtvis var jag också smickrad, men jag skulle uppskattat honom mera, om han inte hade druckit så mycket av Bellios vin.

(*Norrtullsligan*, s. 56 och 57)

I den följande romanen *Pennskaftet* finns också en restaurangscen, men här är förhållandena närmast omvända jämfört med den i *Norrtullsligan*. Huvudpersonen Pennskaftet sitter på krogen med sin blivande fästman Dick och i denna scen är det fråga om två personer som har en för sin tid ganska jämlik relation. Det

framgår bland annat av att var och en betalar för sig, något som Pennskaftet ställt som villkor för att överhuvudtaget gå ut och äta med Dick. Denna krogscen fyller ett tiotal sidor i romanen, men ingenstans nämns det vad de äter för mat eller vad denna kostar, ett förhållande som starkt avviker från mönstret i *Norr-tullsligan*. Det är heller inte maten som är det viktiga i sammanhanget utan i stället *samtalet* mellan dem, ett samtal som bland annat rör kvinnornas villkor i samhället. Det är genom Pennskaftet som Dick får inblick i dessa. Man kan tolka denna scen som att mannen här omskolas till att bli medveten om kvinnornas situation liksom om deras politiska krav, något som framstår som ett villkor för att de två skall kunna bli ett par. Helena Forsås-Scott, som har betonat hur genus och makt tematiseras i restaurangscenen, skriver att Pennskaftet här "gains total control and demolishes Dick's initial constructions of relations of gender and power, contributing at the same time to the new constructions of gender that are at the centre of the text".⁸ Måttet på Pennskaftets inflytande framkommer något senare, då hon hyr ett eget rum med kokmöjligheter och Dick visar att han är en ny typ av man genom att utföra traditionella husmorssysslor:

När Pennskaftet nu hyrde rum själv och hade eget spritkök och egna kastruller, vaknade hos henne lusten att bjuda hela världen på te. [...] Hos Pennskaftet började alltså en serie underliga bjudningar, och Dick fick ofta torka disk efter socialdemokrater, slumsystrar och synderskor.⁹

Pennskaftets större frihet märks också på hennes bekymmerslösa förhållande till mat, en av de mest slående skillnaderna jämfört med kvinnornas situation i *Norr-tullsligan*. Detta förhållande märks redan då hon gör sin entré i handlingen. Scenen är en måltid med en grupp inackorderade som här utgörs av såväl kvinnor

som män. Pennskaftet kommer inrusande från ett av sina journalistuppdrag, till synes helt oberörd av att hon kommer för sent till middagen liksom av värdinnans förebräelser. Sin självständighet markerar hon ytterligare genom kasta en hastig blick på den soppa som bjuds till förrätt, en rätt hon "lite vårdslöst" (*Pennskaftet*, s. 16) tackar nej till.

Mat och dryck framstår inte som det minsta problematiska i *Pennskaftet*, heller inte som intressanta i sig, vilket i sig är något betydelseladdat inte bara i romanens kontext utan i den kvinnolitterära traditionen, i första hand familjeromansgenren den kan relateras till. Detta förhållande blir ett av flera tecken på kvinnornas relativa frihet och oberoende i Elin Wägners andra roman. Skildringar av mat och dryck förekommer visserligen rätt ofta även här, men då huvudsakligen som inramning och smörjmedel till romanens många samtal och diskussioner. I *Norr-tullsligan* framställs mat som en konstant bristvara, liksom makt och pengar, i *Pennskaftet* talas det däremot om kvinnors *rätt* att äta. Särskilt gäller detta rösträttskvinnorna, som enligt en av romanens kvinnliga röster bör "äta dubbelt så mycket som andra" (*Pennskaftet*, s. 55). I slutet av romanen förekommer flera scener som gestaltar gemenskap och solidaritet mellan kvinnor. Ett par av dessa involverar även Pennskaftet, som i romanens slut står i begrepp att gifta sig med Dick. Hennes förestående äktenskap väcker farhågor bland de andra rösträttskvinnorna som fruktar att hon kommer att få svårt att kombinera den politiska kampen med äktenskapet. Själv tillbakavisar hon detta med emfas och demonstrerar åter sin självständighet och radikalitet liksom sin beredskap att bryta mot de konventioner samhället föreskriver kvinnor. Det sker särskilt tydligt i ett samtal hon har med sitt hembiträde Kristin i romanens slut. Det är inte minst genom sitt lekfulla förhållningssätt till mat som hon kommer att parodiera den traditionella husmors- och hustrurollen, något

som här också sker med den egna kroppen som utgångspunkt.¹⁰ Under det att hon blir tvättad, vill hon att Kristin undervisar henne ”vad de olika kroppsdelarna heter på köksspråket”, och då Kristin borstar hennes hår och nuddar hennes hals, frågar hon: ”Å, sitter inte brässen där? Jaså, ja visa mig då kotlettraden. Sitter den inte någonstans på ryggen?” (*Pennskaftet*, s. 202). Det lekfulla allvaret liksom självständigheten och friheten återspeglas inte minst i hennes slutreplik där hon tar direkt avstånd från den förväntade husmorsrollen:

Det gör för resten detsamma, om jag lär mig mera [...] för i mitt hus [...] i mitt hus skall aldrig förekomma någon vardagsmat. Bort med husmanskosten! skall bli mitt valspråk.
(*Pennskaftet*, s. 203)

Det är som framgått ovan två mycket olika bilder av kvinnors position i samhället som gestaltas i Elin Wägners två första romaner, något som bland annat återspeglas i hur tematiseringen av kvinnors relation till makt och mat varierar i dem. Som Eva Heggstad visat rymmer debutromanen *Norrullsligan* stora spänningar mellan utopiska och dystopiska inslag, och den innehåller även en ambivalent spänning mellan, å ena sidan, kvinnornas strävan efter ekonomisk och social självständighet och, å andra sidan, romantiska drömmar om kärlek och äktenskap. Det alternativ som formuleras i romanens slut, då berättaren Elisabeth beskriver sitt nya liv på

landet, är också placerat som en tydlig kontrast till det patriarkalt dominerade livet i staden. Det är ett liv präglad av kroppsarbete och av traditionellt kvinnligt omsorgsarbete knutet till hem och jordbruk, vilket också inkluderar att ta hand om barn, det vill säga ett slags ställföreträdande moderskap.¹¹ I kontrast till detta gestaltar *Pennskaftet* ett för tiden mycket jämlikt och radikalt kärleksideal samtidigt som den låter den kvinnliga huvudpersonen ta avstånd från en traditionell husmorsroll genom att parodiera den.¹² Här finns också en omdefiniering av mansrollen som helt saknas i *Norrullsligan*.

Skillnaderna mellan *Norrullsligan* och *Pennskaftet* då det gäller tematiken kvinnor, makt och mat är stora, vilket bland annat kan förklaras av romanernas olika karaktär. Medan den förra har drag av social indignationsroman och skildrar ett kvinnligt manschettproletariat, är den senare mer en feministisk kamproman som sätter kvinnors styrka och möjligheter i centrum för skildringen av rösträttsarbetet. Skillnaderna kan också relateras till att de delvis skildrar olika klassvillkor: medan kvinnorna i debutromanen tillhör en tydlig kvinnlig låglönegrupp kommer rösträttskvinnorna i *Pennskaftet* i hög grad från den ekonomiskt välbeställda liberala medelklassen. De senare rör sig också mycket friare i samhället jämfört med kvinnorna i debutromanen, som ofta beskrivs som instängda i såväl hemmen som på arbetsplatserna och som, då de rör sig på stadens gator, regelmässigt utsätts för sexuella inviter från män.

1. Diana McGee, *Writing the Meal. Dinner in the Fiction of Early Twentieth-Century Women Writers*, Toronto: University of Toronto Press, 2001, s. 3 ff.
2. McGee 2001, s. 10–19.
3. Andrea Adolph, *Food and Femininity in Early Twentieth-Century British Women's Fiction*, Farnham: Ashgate, 2009, s. 10 ff.

4. Adolph 2009, s. 29.
5. Elin Wägner, *Norrullsligan*, Stockholm: Podium, (1908) 2011, s. 20–21. Sidhänvisningar kommer i det följande att ges direkt i texten.
6. Om den kvinnliga utopins möjligheter och det patriarkala samhällets dystopiska verklighet i *Norrullsligan*, se Eva Heggstad, ”Män må icke under någon förevändning taga plats i

- damkupé'. Civilisationskritik och utopi i Elin Wägners Norrtullsligan", *En lyckligare och bättre värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*, Stockholm/Stehag: Symposion, 2003, s. 83–97.
7. Som Sara Death påpekat använde redan Fredrika Bremer beskrivningar av mat för att illustrera samhällets klasskillnader i sina romaner. Se Sara Death, "'Mina ägg, mitt färska smör, min skummande choklad blefvo ej litet prisade'. Matens roll i några Fredrika Bremer-romaner", *Fredrika Bremer – föregångare och förebild*, red. A. Widén, Stockholm 2005, s. 71.
 8. Helena Forsås-Scott, *Re-Writing the Script. Gender and Community in Elin Wägner*, London: Norvik Press, 2009, s. 161.
 9. Elin Wägner, *Pennskafvet*, Stockholm: Svenska Akademien & Atlantis, (1910) 2003, s. 88. Sidhänvisningar kommer i det följande att ges direkt i texten.
 10. Även Forsås-Scott 2009, s 164, tar upp denna scen och betonar hur genus och kropp här sätt i spel.
 11. Heggstad 2003, s. 83, 97.
 12. Även i en senare roman som *Den namnlösa* (1922) använder Elin Wägner bland annat skildringar av mat då traditionella kvinnoroller ställs i kritisk belysning. Se Peter Forsgren, *I vansklighetens land. Genus, genre och modernitet i Elin Wägners smålandsromaner*, Göteborg/Stockholm: Makadam, 2009, s. 135–144.

SUMMARY

"No more homely fare! will be my motto". *Women, Food and Power in Elin Wägners' The Norrtull Gang and Penwomen*

This article analyses the relationship between women, food, and power in two novels by the Swedish feminist writer Elin Wägner (1892–1949): *The Norrtull Gang* (Norrtullsligan 1908), and *Penwomen* (Pennskafvet 1910). One important point of departure is Diana McGee's *Writing the Meal: Dinner in Fiction of Early Twentieth-Century Women Writers* (2001), in which the author examines how various representations of food reflect the feminist ideas of women writers of the period and their criticism of the traditional roles of women in society.

My analysis shows that Elin Wägners novels utilise the representation of food to examine and criticise the condition of women in contemporary Swedish society (particularly their roles as housewives and mothers) while at the same time redefining women from a feminist point of view. The critical aspect dominates her debut novel, *The Norrtull Gang*, where the configuration of food serves as a symbol of the harsh economic conditions under which women live, and the lack of freedom for a new type of working and economically-independent woman. *Penwomen*, a novel about the struggle for women's suffrage, sometimes parodies the role of the housewife, including representations of food, in order to destabilise traditional gender norms.

Keywords: Elin Wägner, feminism, food, the role of the housewife, motherhood, society